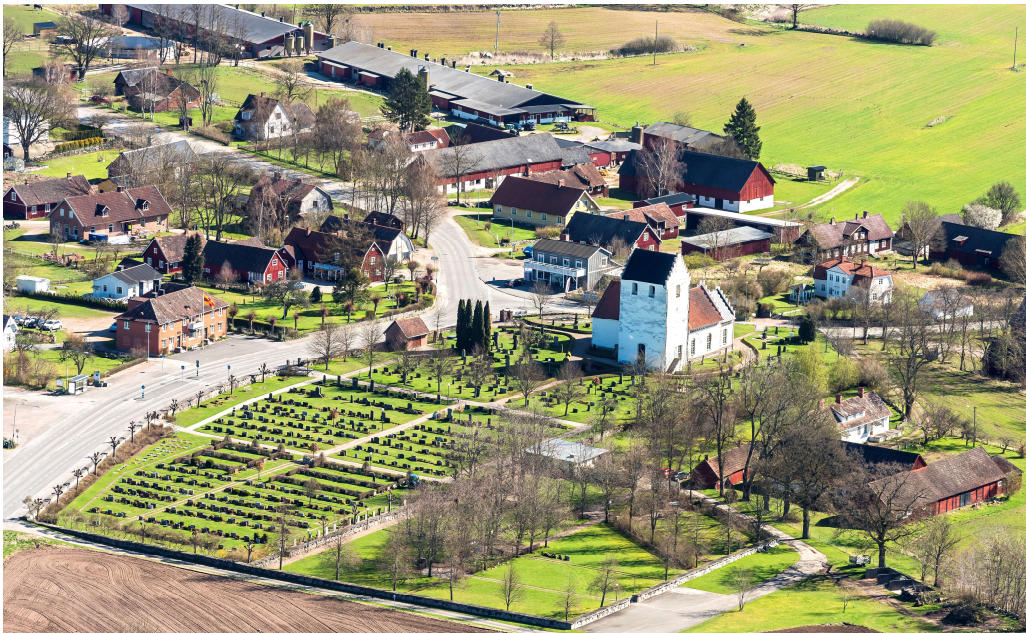

Hjärsås kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2020-01-14

Regionmuseet i Skåne

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Omslagsbild: Flygbild över Knislinge 2015. Fotograf: Pär-Martin Hedberg, HioPhoto.
Bildrättigheter: Lunds stift

Hjärsås kyrka

Hjärsås församling, Östra Göinge kontrakt, Lunds stift, Hjärsås socken, fastighet Hjärsås 34:1, Östra Göinge kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Hjärsås ligger i Östra Göinge härad i nordöstra Skåne, ett par mil norr om Kristianstad. I väster gränsar Hjärsås socken till sjön Immeln och igenom socknen rinner Axeltorpsån som längre söderut rinner ut i Helge å. Kyrkbyn är belägen i gränstrakterna mellan skogsbygd i norr och nordost och bördig slätt i söder och sydväst intill åsträckningarna. Socknens västra och södra delar har varit bebodda sedan stenåldern medan skogsbygden befolkades betydligt senare, troligen inte förrän under vikingatid eller medeltid. En höjdsträckning väster om byn med sluttning ned mot Helge å har varit en viktig plats för forntidens människor. På höjden finns flera fornlämningar i form av hällristningar och gravar. På andra sidan Helge å ligger Knislinge. Knislinge och Hjärsås utgjorde fram till 1962 ett pastorat. Hjärsås utgjorde då moderförsamlingen, fränsett perioden 1686-1704 då Knislinge var moderförsamling. Under en period från 1786 till 1875 var församlingen patronell och patronatsskapet innehades av ägaren till Wanås.

Ortnamnet Hjärsås (Hiærzaas i original) är belagt från 1392. Förledet anses komma av ordet hjort eller snarare en samling av hjortar, medan efterleden syftar på höjdsträckningen. De främsta näringarna i trakten har varit jordbruk och boskapsskötsel samt även träslöjd och trähantering.

En lantmäterikarta över Hjärsås från 1700-talet visar en relativt stor klungby med ungefär samma utsträckning och struktur som idag, även om mycket av bebyggelsen har bytts ut. Bebyggelsen i byn är huvudsakligen äldre och består av gårdar och villor. Kyrkan ligger mitt i byn intill den gamla trevägskorsning där vägarna till Sibbhult, Knislinge och Arkelstorp möts. Mitt i bygatan nordost om kyrkogården fanns tidigare byastenen, eller "Gadestenen" där sockenmännen samlades för möte när åldermannen blåste i byahornet. Byastenen står numera utanför hembygdsgården, någon kilometer väster om byn. På andra sidan av byvägen från kyrkan finns byns centrum med nuvarande pastorsexpedition, tidigare bank och post, samt skolan och ett par äldre affärsbyggnader. Prästgården ligger ett stycke utanför byn sydväst om kyrkan. På 1600-talet låg prästgården väster om kyrkan men den förstördes i en brand 1696 liksom stora delar av byns övriga bebyggelse. Även kyrkan och dess klockstapel i trä skadades.

Kyrkobyggnad

Kyrkans äldsta delar byggdes i tegel i början av 1200-talet. Ett försök till närmare datering är satt till 1230-talet och baseras på kyrkans blandstil med både romanska och tidiggotiska drag såsom exempelvis den spetsbågiga sydportalen. Förekomsten av räfflat tegel pekar också på att kyrkan tillhör den äldsta tegelbyggnadsperioden. Dateringen till 1200-talets början stöds av ett mynt med Valdemar Seir (1202-1241) påträffat på kyrkogården vid utgrävningar 1928.

Kyrkan bestod till en början av långhus, lägre och smalare kor samt absid. Kyrkan hade sannolikt två rundbågsformade fönster på långhusets norra och södra sidor och ett på korets norra och södra sidor. Två fönsteröppningar fanns till absiden. Fönsteröppningarna var rundbågiga och den spetsbågiga sydportalen var cirka 3 meter hög och utformad med kolonnetter i omfattningen. Hur nordportalen såg ut vet man inte då denna inte är bevarad. På listverk, sockel, hörnkedjor och kring fönster och dörrar är det ursprungliga teglet räfflat för att imitera huggen sten. Räfflad tegelsten finns även som dekorativt element inne i kyrkan.

Relativt tidigt, kanske redan på 1300-talet, byggdes kyrkan till med ett vapenhus av tegel framför sydportalen. Under samma århundrade eller möjligen på 1400-talet tillkom också en byggnad mot väster, troligen i form av ett torn. Denna byggnadsdel murades i gråsten men endast dess nedre våning finns bevarad. På 1400-talet

På södra långhusfasaden syns bevarade delar av sydportals tegelomfattning, ett igensatt fönster samt konturen efter vapenhuset som revs 1870.

slogs valv i koret och på 1500-talets början tros målningarna i korvalvet och absiden ha tillkommit. Ett av motiven; Sankta Marias kröning antyder att målningarna bör ha tillkommit innan reformationen men kanske ändå så sent som 1520-tal. Under 1500-talet valvtäcktes även långhuset, dessa valv verkar dock inte ha dekorerats med kalkmålningar. Under sent 1500-tal kostade man på kyrkan en ny predikstol. Predikstolen tillverkades troligen vid Daniel Tommisens verkstad i Malmö. En altartavla tillkom något senare, kring 1620, liksom nya bänkar och en läktare i långhuset. År 1662 omnämns en klockstapel på kyrkogården i kyrkans räkenskaper. Det första tornets övre delar var sannolikt rivna

vid denna tid. År 1687 finns uppgifter i församlingens räkenskaper om att kyrkans fasader hade dekorerats med grå färg kring hörn och omfattningar. Puts- och dekormålningen har tillkommit efter att vapenhuset och tornets byggdes.

År 1696 orsakade en svår eldsvåda i byn skador på kyrkans taklag, murar och valv. Även klockan och klockstapeln skadades så att man därefter fick kalla till gudstjänst med hjälp av en trumma som spelmannen Ohluf Mattisson lånade ut. Efter branden gjordes lagningar på murar och valv samt taklag och yttertaket lades om med bly och spån. En ny klockstapel byggdes 1704 för en ny klocka och 1749 hängdes en till, mindre klocka, upp. År 1733 uppfördes en sakristia vid korets norra sida, utvändigt klädd med träspån. Inredningen till sakristian skänktes av kyrkoherde Thomaeus och finns fortfarande kvar. År 1739 togs nya stora fönsteröppningar upp till kyrkan.

Åren 1757-58 utfördes en rad uppsnygningsarbeten i kyrkan. En läktare fanns redan vid kyrkans norra sida och nu byggdes ytterligare en längst i väster. Målare Maltzan från Kristianstad målade om inredningen. Maltzan är troligen identisk med Adam Friedrich Waltzau, född omkring 1710 och död 1780 i Jönköping. Baldakinmålningar målades på väggarna intill altaruppsatsen, predikstolen och fönsteröppningarna och på läktarna målades inskriptioner. Utvändigt på långhusfasaden målade Maltzan en solvisare. Några år senare, 1773, byggdes den västra delen av

kyrkan på med ett torn. Tornet byggdes av sten och fick ett tak av spån. Klockstapeln revs sannolikt när klockorna flyttades till det nya tornet.

Den sista stora tillbyggnaden gjordes 1797 sedan åbor i församlingen hade klagat på bristen på plats i kyrkan. Kyrkan utökades med en korsarm utmed hela långhusets norra sida. Till skillnad från många andra medeltida kyrkor innebar inte 1800-talet några ytterligare ombyggnader för att utöka kyrkorummet. Istället revs det medeltida vapenhuset 1870 och sydportalen sattes igen. Ett förhus till norra korsarmen revs samtidigt och ny huvudingång togs istället upp i tornets västra sida.

I slutet av 1800-talet tillkom sannolikt en kvadermålning med oljefärg på väggarna och i korvalvet gjordes en hårdhänt framtagning av de medeltida kalkmålningarna. År 1926-1928 gjordes en inre renovering för ny värmeledning, ombyggnad av bänkarna samt ommålning av väggar och valv. En del arkeologiska fynd gjordes i samband med golvrenoveringen. Viss konservering av de redan framtagna kalkmålningarna utfördes av C O Swensson, Göteborg. Samtidigt togs ytterligare målningar fram, såsom draperimålningen vid predikstolen. Den invändiga kvadermålningen från 1800-talet togs möjligen bort vid denna tid. År 1939 blev kalkmåleriet återigen föremål för konserveringsåtgärder och väggar och valv målades om. Kyrkans medeltida dopfunt som under en tid fungerat som blomkruka i prästgårds-trädgården återfördes till kyrkan. Läktaren i väster byggdes om för en ny orgel. Utvändigt togs de ornamentala målningarna på kyrkans fasader fram liksom tegelsockeln och rester av sydportalen. Igenmurade fönster och spår efter det rivna vapenhuset markerades i fasaden.

Kring mitten av 1960-talet inreddes en samlingssal i nykyrkan efter handlingar upprättade av arkitekt Einar Johansson, Kristianstad. En äldre läktarbarriär hade temporärt använts som en skärmvägg i nykyrkans norra del. Renoveringen innebar att ett nytt vikedörrsparti monterades mellan nykyrkan och långhuset. Under läktaren inreddes toalett, pentry, förråd och bränslerum. En ny värmeanläggning installerades också.

Under 1980, 1985 och 1987 skedde en rad renoveringsåtgärder omfattande både tak och fasader. Vid renoveringen 1980 blottades en del av den ursprungliga kyrkans tegelmurverk vilket dokumenterades av Eva Hebyr vid Skånes hembygdsförbund. Bland annat iaktogs brandskadat tegelmurverk i den del som tidigare var förbyggd av vapenhuset.

Senaste större renovering gjordes 1996 under ledning av Forsberg & Wikerstål Arkitektkontor AB. Renoveringen omfattade både invändiga och utvändiga åtgärder.

Invändigt togs vikedörrspartiet till nykyrkan bort och nya utrymmen för toalett och pentry gjordes under norra läktaren. Invändiga ytskikt sågs över och målades om och kalkmålningarna sågs över av konservator. Ett ”ringarrum” under läktaren i väster inreddes till kapprum och skåp till kyrkans textilier tillverkades till sakristian. Utvändigt sågs tak, fasader, dörrar och fönster över. I nykyrkans norra fasad togs ett fönster upp igen, vilket hade varit igenmurat en tid.

Under 1997 grävdes nya avloppsledningar för kyrkans dagvatten. I samband med grävningar på kyrkogården påträffades och dokumenterades grundläggningen till den södra muren till kyrkans medeltida vapenhus.

Exteriör

Kyrkan är uppbyggd av de senromanska delarna: kor, absid och långhus samt de senare tillbyggnaderna i form av västtorn, sidoskepp och sakristia. Västtornet har rektangulär grundplan och är något bredare än långhuset. Korsarmen är en hög och bred tillbyggnad vid långhusets norra sida medan sakristian består av en liten ”luta”, en låg tillbyggnad vid korets norra sida. Samtliga delar har putsade och vitkalkade fasader. Ursprungligen har de äldsta delarna haft synligt rött tegelmurverk med räfflat tegel kring bland annat omfattningar och i hörnkedjor. Med undantag av en del av den romanska kyrkans sockel är det äldre tegelmurverket numera tunt överputsat så att teglets konturer framträder. Putsen är vitmålad med dekormålning i järnoxidrött och kimröksgrått kring hörnkedjor, fönsteröppningar, listverk och sockelparti. På långhusets södra sida finns en stor målad sol.

Sockeln på de senromanska delarna är rikt artikulerad och uppbyggd av ett högt, putsat och gråmålat parti nederst och ett övre, oputsat parti i form av en hålkäl mellan två vulster. Både långhuset, koret och absiden har murade takgesimser i form av en rundbågsfris med dekorativt utformade konsoler. Korets och absidens gesimser har dessutom en sågtandsfris upptill. Numera är frisen målad i omväxlande röda och gråa fält i rundbågarna och en kvadermålning upptill. Långhusets fris löper också runt den ursprungliga västgaveln, numera ett invändigt murparti i tornet.

Synligt i långhusets södra fasad finns ritsningar och markeringar av äldre byggnadshistoriska spår. Spåren består av vapenhusets takgavel, den gamla sydportalens konturer och konturerna efter två ursprungliga fönster. Sydportalen som under en lång tid var kyrkans huvudingång är numera igensatt och endast synlig i fasaden genom ett utsparat murparti för två indragna halvkolonner som utgjort portalomfattning. Kolonnerna står på tärningsformade baser.

Kyrkan sedd från norr. Vid korets norra sida byggdes en sakristia 1733, 1773 byggdes tornet i väster och 1797 byggdes korsarmen vid långhusets norra sida.

De nuvarande fönsteröppningarna till långhuset, koret och absiden är sentida. Fönsteröppningarna finns enbart mot söder då norra sidorna är förbyggda med sakristian och nykyrkan. Långhuset och koret har tre har stora stickbågiga fönsteröppningar med gråmålade träfönster. Det mittersta bör upptill vara upptaget i en äldre öppning då fönstervalvet har en annan, lite spetsig form, och bevarad kvadermålad dekor upptill. Övriga fönster bör vara från 1800-talet. Fönsterbågarna är rakslutna, försedda med korspost och fyra lufter småspröjsade rutor. Till absiden finns ett par mindre, stickbågsformade fönster med vida skrånande smygar. Den södra öppningen har en delvis bevarad kvadermålad omfattning. Utöver de stickbågiga fönstren finns ett runt fönster mot öster. Detta bör vara från 1870-talet. Fönsterbågarna är liksom i de större öppningarna av gråmålat trä.

De senare tillbyggnaderna i form av tornet, sakristian och korsarmen har spritputsade och vitkalkade fasader. Tornet saknar synlig sockel medan sockeln på sakristian och korsarmen består av en utskjutande, ojämnt avslutad, gråmålad sockel. Tornet saknar likaledes takgesims. Flera ankarslutar finns i tornets fasader samt mot väster, årtalet 1773, i järnbokstäver. Ett par ankarjärn är även synliga i korsarmens gavelsida. På korsarmen finns en profilerad takgesims av vitmålat trä. Sakristian har en takgesims av ett slätputsat murband kring sidorna och utmed gavelspetsen i öster. Nykyrkans fönster har rak form med gråmålade träfönster i samma stil som på långhuset. Till sakristian finns ett mindre träfönster med två fönsterluf-ter. Fönsterbågens beslag är av 1700-talstyp. Två fönster finns också till tornets

bottenvåning mot norr och söder. Fönstren har svagt stickbågig form och fönsterbågar med samma utseende som långhusfönstren. Till tornets övre våning finns sex ljudöppningar. Öppningarna har stickbågig form och är försedda med tjärade ljudluckor.

Nuvarande huvudingång är sedan 1870 i tornets västra sida. Ingången är en enkel stickbågig muröppning med rakt avslutad dörr och ett stort överljusfönster. Dörren har två dörrblad av brunlackad ek, utvändigt täckt med påspikade träkors samt ett överstycke av skulpterat trä med en urna i mitten och voluter vid sidorna. Överljusfönstret har diagonallagda spröjsar. Till korsarmen finns en stor portalöppning i norra sidan. Öppningen har närmast korgbågig form och omfattas av ett brett och högt utskjutande murparti med ett enkelt utskjutande listverk upptill. I dörröppningen sitter en rakt avslutad pardörr med gråmålad, fiskbens-mönstrad paneltäckning utvändigt och ett överljus med ekerformad spröjsning. Över murpartiet sitter ett stort halvcirkelformat fönster. Till sakristian finns en liten rakt avslutad ytterdörr med gråmålad brädpanel. Dörren är modern men innanför denna sitter en ursprunglig ytterdörr av ekplankor, utvändigt järnbeslagen och insidan rödmålad och försedd med ett kraftigt lås av järnsmide. Till tornets övre våningar finns en ingång från söder. En hög murad trappa vid tornets södra sida leder upp till ingången som är en liten rektangulär muröppning med en panelklädd trädörr, sannolikt från 1773. Vid korsarmens östra sida finns en trappnedgång till pannrummet som är inrymt under korsarmens nordöstra del.

Långhuset, koret, tornet och korsarmen täcks av sadeltak och sakristian av ett pulpettak som ansluter mot kortaket. Absiden har ett kägelformat tak. På långhuset och korsarmen är taket av rött tegel medan övriga delar täcks av svartmålad plåt i skivtäckning. Undertaket är delvis en äldre glespanel av kraftiga brädor med stickspån ovanpå. På tornets två översta tinnar finns två vindflöjlar. Den ena anger tornets byggnadsår, 1773 och den andra som flyttats från den nu rivna klockstapeln har året 1704.

Interiör

Ingång till kyrkan sker till vardags via nykyrkan men huvudingången är annars i väster. Innanför huvudentrén finns en liten vestibul. Hela tornbottenvåningen täcks av orgelläktaren som bildar ett mellanbjälklag under tornvalvet. Innanför vestibulen finns ett par sidoutrymmen som utgör kapprum och trappuppgång till läktaren. En skiljevägg av trä delar av vestibulen och sidoutrymmena från kyrkorummet. Snickerierna går i ljust grått medan ytterväggarna är putsade och vitmålade. Färgsättningen går igen uppe på läktaren som bildar ett stort rum under tornvalvet. Tornvalvet är ett putsat och vitmålat kryssvalv möjligen slaget i samband med att det nuvarande tornets byggdes. Valvkappornas nedre delar möts i en vinkel utan

valvribba medan den övre delen har valvribbor som bildar ett kors upptill i krönet. Tornets nedre våningsplan är öppet mot långhuset genom tornbågen vilken följer långhusvalvets undre kant i en vid rundbåge. Läktarbarriär är placerad utmed långhusets västra sida, intill tornbågen. En liten orgel med klassicerande fasad i grått och guld står i tornbågens öppning.

Från vestibulen under läktaren leder en glasad pardörr in till kyrksalen som även omfattar den östra delen av tornets bottenvåning. Långhuset utgör ett stort och luftigt kyrkorum med ett förhållandevis brett skepp med hög takhöjd. I väggpartierna anas ännu det ursprungliga romanska tegelmurverkets konturer genom den tunna putsen. De senmedeltida valven som täcker långhuset har ett ovanligt utseende. Valven är uppbyggda från väggkonsoler istället för pilastrar. Ingen sköldbåge finns utan valven har sitt upplag från yttermuren i norr och söder samt triumfbågmuren och den ursprungliga gavelmuren mot väster. En valvribba finns mellan varje valvfack. Gördelbågen, mellan valvtravéerna, har en bred rundbågig form liksom valvribborna. Ett stycke över valvkonsolen är gördelbågen och valvribborna sammanbundna av ett vertikalt tegelskift.

Både valv och väggar är putsade och vitkalkade. Inga medeltida kalkmålningar har påträffats i långhuset, däremot upptas nästintill hela södra sidan av långhusets östra valvtravé, både valv och väggar, av en monumental baldakinmålning från 1700-talet. Baldakinmålningen bildar en mycket livlig fond i gult och svart till predikstolen som är av ek med guldmålade detaljer. I ovankant av den södra fönsteröppningen intill predikstolen syns konturerna efter en igensatt fönsteröppning. Ytterligare en fönsterkontur samt den igensatta sydportalen syns i södra sidan av den mittersta valvtravén.

I stort sett hela långhuset och tornbottenvåningens östra del upptas av en sluten bänkinredning på var sida om mittgången. I sydöstra hörnet av långhuset står predikstolen. Ett uppehåll i bänkinredningen finns vid ingången till nykyrkan som öppnas mot långhuset genom två höga och vida rundbågar som bärs upp av en murpelare i mitten. Nykyrkans golv ligger mycket högre än golvet i långhuset och en trappa leder upp till nykyrkan i den östra av valvöppningarna. I långhuset går snickerierna i rödbruna toner. Både bänkar, läktare och innerdörr till entrén i väster är målade i denna färg. Bänkarna och läktarbarriären är försedda med marmorerade speglar i rosa och grå toner. Läktaren bärs upp av tre rader träkolonner. Golven i långhuset och utrymmena i tornets bottenvåning är av vitlaserat trä och omålat trä i bänkkvarteren.

Ingång till koret i öster sker genom den ursprungliga triumfbågen, en rundbågsöppning murad av tegel. Triumfbågen är mycket hög och vid och upptar nästan

En baldakinmålning upptar hela östra valvtravéns södra sida. Målningen utfördes 1757-58 av Maltzan från Kristianstad. Predikstolen är från 1593 och möjligen tillverkad vid Daniel Tommisens verkstad i Malmö.

hela väggen. Valvbågen omfattas av ett oputsat tegelband av en stens bredd. Cirka tre meter upp i öppningen bildar ett vulstformat tegelskift ett något utskjutande vederlag för den valvbågen. I sidorna av triumfbågen, under vederlagen, finns markeringar ristade i putsen. Ritsningarna markerar möjligen någon igenmurad anläggning, kanske infästning efter ett korskrank eller en trabesbjälke för ett triumfkors.

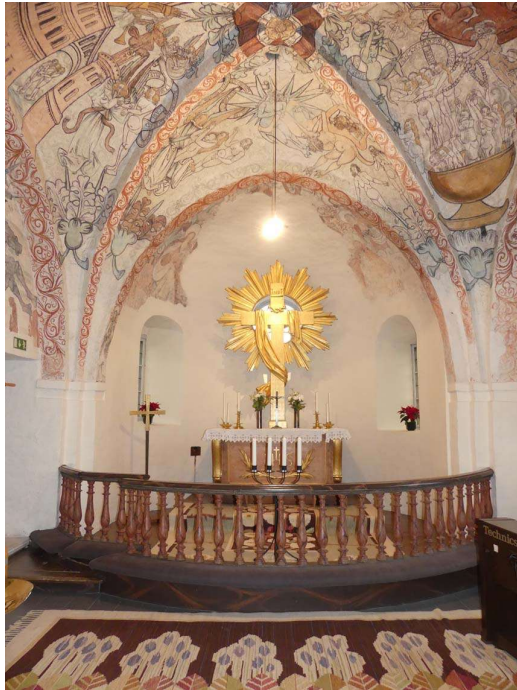
Korets västra del ligger något högre än mittgången i långhuset och golvet är av gråmålade brädor. Östra delen av koret och absiden golv ligger ännu ett steg högre och är lagt med brunlackade brädor. Den högre belägna kordelen delas av från resten av koret genom altarrundeln av trä målad i bruna nyanser och marmoreering i likhet med bänkinredningen. Framför altaret är golvet ytterligare förhöjt med ett steg. Koret är valvslaget med ett kryssvalv med upplag från pilastrar murade med tre språng. Kragbanden har ett enkelt utförande av ett indraget skift och ett utkragande upptill. Valvribborna har kvadratisk genomskärning som sammanstrålar i valvkrönet och sköldbågarna är murade utan förkroppning. Väggar och valv i både koret och absiden är putsade och vitmålade samt delvis täckta av senmedeltida kalkmålningar. Målningarna utgör en mycket färgstark och detaljerad framställning av domedagen. Detaljer som ansågs stötande målades över igen i samband med framtagning på 1800-talet. Senare framtagning och konservering har frilagt även dessa delar. I målningarna syns också renässansens utvecklade kunskap om perspektivmålning, vilket märks framför allt i en detaljerad framställning av Jerusalem i norra valvkappan. Utmärkande för målningarna är en ljusgrå ranka målad som bottenmotiv, samt röda slingrande rankor. I svicklarna syns stora fantasifulla blommor och mellan figurmåleriet kompletteras med slingrande textband. De välsignade framställs till vänster och de förtappade till höger. I fonden av den vänstra bilden syns änglar som visar vägen till paradiset. På den högra framställs de

förtappade som pinas i helvetet och en drakliknande Leviatan. På södra korväggen syns fragment av en oidentifierad målning samt möjligen Sankt Göran med sin lans. Sankta Marias kröning som himmelrikets drottning visas i den västra valvkappan. På norra väggen finns ett motiv av kvinnorna på väg till graven och i fonden en vy över Jerusalem. Nedtill i norra väggen finns ett par sakramentsnicher; den ena med spetsigt valv och den andra i form av en fyrkantig nisch med överliggare av trä. En spetsigt formad nisch finns också på södra korväggen. Högre upp på norra korväggen finns en ursprunglig, romansk fönsteröppning, med sekundära nischer vid sidorna. I norra korväggen leder en dörröppning in till sakristian.

Motiven i koret ska ses tillsammans med målningen i absiden vilken föreställer Kristus som världsdomaren i mitten omgiven av änglar, apostlarna, Sankta Maria, Johannes döparen och Sankte Per med nycklarna till himmelriket. Av Kristusbilden i mitten finns nästan inget kvar då en sentida draperimålning har skadat detta parti. Hjälmvalvet är murat i ett med absidens väggparti utan vederlag. Tribunbågen är efter valvslagningen i koret dold från kyrkorummet men är bevarad synlig ovan valven. Liksom triumfbågen är tribunbågen mycket hög och murad med räfflat tegel. Det nuvarande träaltaret står i gränsen mellan koret och absiden med ett monumentalt förgyllt träkors. Det runda fönstret mot öster bildar fond som ljusinsläpp till korsets strålkors. Den draperimålning som målades som fond till 1700-talets altare är inte synlig idag. Det nuvarande altaret är från 1800-talet och utfört i empirestil med rosa marmorering och guldfärgade detaljer. I koret, framför altar-rundeln och innanför densamma, finns två stora röllakansmattor i bruna och rosa nyanser med stiliserat blommotiv.

Sakristian vid korets norra sida byggdes 1733. Bordet och stolarna som skänktes till den nybyggda sakristian är från denna tid liksom ytterdörren i öster. Västra väggen upptas av nytillverkade fasta skåp för förvaring. Dörren till koret är utförd på samma sätt som den ursprungliga ytterdörren i öster och kan möjligen vara flyttad från vapenhusets ingång eller den gamla sydportalen när vapenhuset revs 1870. Sakristians golv är lagt som i långhusets gångstråk och väggarna putsade och vitmålade. Taket är möjligen ett reveterat brädtak, målat i rött med förgyllda konsek-rationskors. Högst upp på väggarna finns en målad bård i svart och grått med text ur Psaltaren 43 vers 3-4.

Korsarmen är inredd med läktare vid norra gavelsidan och ett större samlingsrum mot långhuset. Samlingsrummet har tidigare varit inrett med bänkar men idag finns endast ett par kvar vilka bildar en barriär mot långhuset i söder. Under läktaren har olika biutrymmen i form av wc, förråd, kök och hall inretts och övriga delar av

Kor och absid täcks av medeltida valv dekorerade med målningar från omkring 1520-tal.

korsarmen är möblerad med stolar och bord. På läktaren står kyrkans äldre orgel, en Setterquistorgel från 1889. Väggarna och taket, ett reveterat trätunnvalv, är putsade och vitmålade. Golvet och snickerierna är utförda som i långhuset.

Tornets övre våningar är mycket enkelt inredda. Ingången i tornets södra sida leder in till en murtrappa som slutar ovan valven. Våningsbjälklag saknas på denna nivå men en smal landgång leder fram till en sekundär muröppning till långhusvinden i öster. Från valvens ovansida leder en trärappa vidare upp till ett övre träbjälklag vilket utgör klockvåning. Klockorna hänger i en klockstol av fur uppbyggd av kryssförsträvade stolpar.

Klockvåningen är öppen mot tornets taklag som är från 1700-talet då de övre våningarna uppfördes. Taklaget över långhuset, koret och absiden är av fur med eklejder och bör ha tillkommit efter branden i slutet av 1600-talet. Takstolarna över långhuset och koret har dock ålderdomlig karaktär och kan därför ha kopierats från ett äldre medeltida taklag. Långhusets taklag består av sparrar och bindbjälkar sammanfogade med ett hanband och dubbla kryssförsträvningar. Remstycket är av ek och utfört med ås, vilket också förekommer i medeltida taklag. I koret är taklaget uppbyggt på samma sätt men med enbart en snedsträva i varje sida. Taklaget över korsarmen kan vara det ursprungliga från byggnadsåret och är av fur. Korsarmens vind är öppen mot långhusvinden. Ingången till korvinden från långhuset är liksom ingången från tornet en sekundär murupptagning vilken enligt kyrkans räkenskaper gjordes först på 1600-talet. Ingång till absidvinden är däremot ursprunglig och består av en fint murad, smal, något trapetsoid öppning. Valven över koret, absiden och långhuset är oisolerade och de gamla tegelmurarna ovan valven är oputsade. På sina ställen förefaller teglet glaserat vilket möjligen kan vara orsakat av brand.

Inredning och inventarier

Kyrkans altare är av trä och ersatte ett murat altare 1840. På altarets framsida finns en spegelfyllning med ett IHS-monogram och bladornament och vid sidorna stora,

Sakristan byggd 1733.

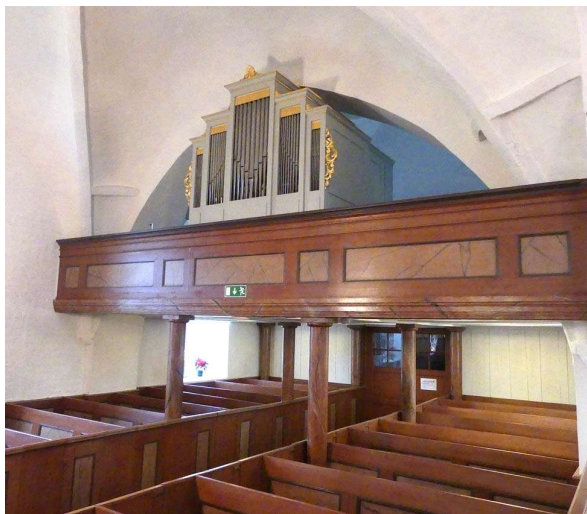
volutformade konsoler. Altaret är marmoreringsmålade i rödrosa och rödbruna nyanser med förgyllda detaljer.

Ovanpå altaret står ett stort **altarkors** av förgyllt trä från 1870-talet. Korset är försett med törnekrona, INRI-skylt och svepning. Korset är integrerat med en förgylld strålkran som omger det runda absidfönstret.

Framför altaret finns en **altarring** av trä, vilken löper mellan korets södra och norra vägg. Altarringen består av svarvade balusterdockor marmoreringsmålade i rödbrunt och en profilerad, gråmarmorerad överliggare. Knäfallet är av grått tyg.

Predikstolen och dess baldakin är från 1593 och möjligen tillverkad vid Daniel Tommisens verkstad i Malmö. Nuvarande bemålning är från 1888 då all gammal färg skrapades bort och både predikstolen och baldakinen målades om i ekådring med förgyllda detaljer. Predikstolen är rikt dekorerad med skuren dekor i renässansstil med typiska detaljer som lejonmaskaroner, stiliserad växtdekor, mussel-dekor, kolonnetter och rundbågsfält. Korgen har smal, åttkantig form med raka sidor, karnisformad botten och ett inskriftsfält under tandsnittlistverk upptill. Mellan korgen och baldakinen finns en väggpanel i ekådring med ett rundbågsfält och pilastrar. Baldakinen är åttasidig och uppbyggd av ett bjälklag dekorerat med voluter och tandsnittlistverk. Innertaket är dekorerat med stjärnor och baldakinen kröns av trekantgavlar med ansikten och skulpturer. Trappan är tillkommen senare med en sidopanel av ek med förgyllning.

Dopfunten är tillverkad i vitgrå kalksten från Gotland. Foten dateras till 1200-talet och kan ha tillverkats på Gotland. Skaftet har en hög konisk form, nedtill utsvängd till en fot. Upptill avslutas skaftet av en rund skaftring. Cuppan är från 1939 och har en rund, vid botten samt raka, svagt utåt vidgande sidor. Till dopfunten hör ett tolvkantigt dopfat av driven och punsad mässing tillverkat av Fritiof Dahlqvist Konstsmide Osby 1939. Dopfatet är dekorerat med ett kristusmonogram och

Tornets bottenvåning upptas av en orgelläktare som når ett stycke in i långhusets västra travé. Orgeln på läktaren byggdes 2002 av Ålems orgelverkstad.

bildfält föreställande arken, Kristus med änglar och palmer, Moses som slår vattnet ur klippan samt Johannes som döper Jesus.

Bänkinredningen består av slutna bänkar av trä med släta odekorerade gavlar och fyllningsförsedda dörrar. Bänkarna är målade i brunrött i enkel ådring med rosabrunt marmorerade fyllningar. Bänkarna kan vara från sent 1700-tal eller 1800-talets första hälft och byggdes om på 1920-talet. På

statens historiska museum finns bevarade delar av en äldre bänkinredning från 16-1700-talen.

Orgeln på långhusets västra läktare byggdes 2002 av Ålems Orgelverkstad. Orgeln har två manualer och pedal. Fasaden är uppbyggd av fem rektangulära fält med synligt pipverk, ett högre i mitten och lägre mot sidorna krönt av akroterier och dekor av akantusbladverk vid sidorna. Fasaden är målad i grått med förgyllda detaljer. På nykyrkans läktare står en äldre orgel byggd 1889 av Setterquist & son i Örebro. Fasadritningen har bearbetats av arkitekt Ferdinand Boberg. Orgelfasaden är i princip i originalskick och även det ursprungliga pipverket finns bevarat. Fasaden är utförd i klassicerande stil med pilastrar som bär upp ett högre mittparti med tempelgavel och lägre sidopartier kring synliga pipor. Orgelfasaden är marmorerad i grått och beige med förgylld dekor i form av voluter, listverk och en lyra.

I tornet hänger två **klockor**. **Storklockan** från 1704 gjöts om 1812 och senast 1936 av M & O Ohlssons klockgjuteri i Ystad. **Lilla klockan** är från 1748.

I nykyrkan hänger två tavlor med **series pastorum** med ramverk som troligen utgör återanvända äldre epitafier från 1600-1700-talen. Den ena som redovisar prästlängden 1426-1890 har en ram utförd i barockstil med flankerande kolonner och änglahuvuden samt sidovingar, krön och sockel täckta med broskornamentik. Ramen är mörkt träfärgad med förgyllda detaljer. Den andra tavlans prästlängd sträcker sig från 1890 och framåt. Ramen har flankerande kolonner med växtornament och ett krönparti med urnor och eldsflammar överst. Färgerna går i mörkt bruna och röda nyanser samt grått och svart.

Kyrkogård

Den äldsta delen av kyrkogården utgjorde en lite oregelbunden kvadrat som omgav kyrkan. En kyrkogårdsmur finns omnämnd från 1660-talet och var då murad av gråsten, kalkad och täckt med breda stenflisor. I muren fanns fyra luckor (ingångar) och en port och kring luckorna var det målat med kimrök. Kyrkogården har utvidgats i flera etapper sedan 1800-talet. Kring 1824 utvidgades kyrkogården med en smal remsa mot väster. Därefter utvidgades kyrkogården återigen mot väster 1916 och 1961 på gamla prästgårdstomten. Senaste utvidgningen gjordes söder om dessa delar. Den äldsta delen av kyrkogården och utvidgningarna fram till 1961 kringgärdas av en kraftig stenmur avtäckt med grov stenflis. Nya kyrkogården längst i söder begränsas också av en mur och längst i öster av en häck. Flera grindar finns. Norra grinden till gamla kyrkogården består av tre öppningar med en större pargrind och två mindre gånggrindar av järnsmide mellan fyra grindpelare av tegel och klotformade krön av granit. Skillnaden i marknivå är som högst mellan kyrkogårdens östra sida och byvägen och här finns en hög stentrappa upp genom muren. Ytterligare en grindöppning i muren leder till en gård söder om kyrkan. I de senare kyrkogårdsdelarna finns två grindöppningar; en större pargrind i järnsmide och längre västerut en lite mindre, sentida grind. Kyrkogården omges av knuthamlade träd i norr och väster och en allé mitt för huvudingången i norr. Enstaka träd finns på de äldre delarna medan den södra kyrkogården har en allé av höga träd.

Både på kyrkogårdens äldre delar och senare utvidgningar står gravstenarna i raka rader i gräsmatta med mindre planteringsramar kring gravstenen. Endast ett fåtal grusgravplatser finns bevarade. Planteringsramarna är av sten eller buxbom och huvudgångarna är singeltäckta. En del klippta buxbomshäckar kantar gångarna på gamla kyrkogården. Söder om kyrkan finns tre gravkors, troligen medeltida. Ytterligare ett medeltida gravkors av glimmerskiffer från Hjärsås kyrkogård finns bevarat på Statens historiska museum. Intill södra kyrkogårdsmuren står en gravsten rest av församlingsbor till minne av änkan Karna Svensson som dog vid nära 102 års ålder. I norra delen av gamla kyrkogården finns ett nyanlagt område med askgravplatser. På 1961 års kyrkogård är gravplatserna ordnade i kvarter med rygghäckar och låga gravstenar. I kyrkogårdsmuren mot väster finns en del äldre gravstenar inmurade. Intill södra kyrkogårdsmuren på den utvidgade delen av kyrkogården finns en gravsten av granit med ett infällt porträtt i brons. Gravstenen är rest över Bror Färe som hade stor betydelse för bygden och grundade Färe Armaturfabrik i Sibbhult. På nya kyrkogården i söder finns en naturlund och minneslund. Intill naturlunden står en skulptur i diabas på en hög stenpelare. Skulpturen är utförd av Christer Bording, Glimåkra. I minneslunden finns en utsmyckning i form av ett klot av diabas från Naturstenskompaniet i Högsma, hugget av stenhuggare Evald Johansson och polerat av Ewe Nilsson.

Byggnader på kyrkogården

I anslutning till norra kyrkogårdsmuren, intill den första utvidgade delen av kyrkogården ligger ett bårhus av rött tegel byggt under 1800-talets andra hälft. I bårhuset ingår återanvänt tegel från vapenhuset som revs 1870. Delar av bårhuset har byggts om och rymmer numera kylrum för kistor. Intill mitten av södra kyrkogårdsgränsen ligger en personal och förrådsbyggnad.

Karaktärisering

Hjärsås är en gammal kulturbygd vilket de många fornlämningarna i området vittnar om. Det har spekulerats i om kyrkan i Hjärsås kan ha haft en föregångare i trä. Några bevis för detta har inte påträffats men det är inte omöjligt att den legat på samma plats som den nuvarande kyrkan. Hjärsås tillhör en av de 38, kända, tegelkyrkor som uppfördes på landsbygden i Skåne före 1350. De tidiga tegelkyrkorna är koncentrerade till två huvudsakliga områden; i sydvästra och nordöstra Skåne. Tegel börjar användas som byggnadsmaterial i det medeltida Danmark under 1100-talets andra hälft. Hjärsås kyrka tillhör inte de allra äldsta tegelkyrkorna utan bör vara byggd en bit in på 1200-talet. Kvaderhuggen sten, som tillhör den romanska perioden, saknas i Hjärsås kyrka, medan räfflat tegel är typiskt för de äldsta tegelkyrkorna. En hel del formtegel förekommer som arkitektoniska element och utsmyckning i fasaden på Hjärsås kyrka. Detaljrikedomen skiljer sig också mycket från de mer strikta fasadytorna i Gumlösa tegelkyrka invigd kring 1191 eller 1192. Typiskt för arkitekturen för Hjärsås kyrka är de höga murarna och det breda skeppet. Invändigt märks höjdsträvan bland annat i den höga triumfbågen och tribunbågen. Under medeltiden sker en del sedvanliga ändringar såsom tillbyggnad med torn i väster, vapenhus i söder och valvslagning. Först efter valvslagningen invändigt i kyrkan putsas väggar och valv och koret dekorerar med kalkmålningar. Målningarna i koret har hög kvalitet och domedagsframställningar är ett populärt motiv under senmedeltiden. Typiskt för perioden i övergång till renässansen är de veckrika kläderna och visst användande av perspektivmålning. Möjligen tillkommer fasadputsen vid samma tid. Det utvändiga måleriet tillhör sannolikt 1600- och 1700-talen då många putsade kyrkor får en utvändig målningsdekor. Hjärsås kyrka är dock den enda kyrkan i Skåne där utvändiga fasaddekorationer har bevarats i större omfattning.

Kyrkans inredning representerar, med undantag för dopfunten från 1200-talet, tiden efter reformationen. Predikstolen och baldakinen från 1500-talet är de förnämsta. Övriga delar av inredningen tillhör framför allt 1700-talet och framåt. Särskilt slående är baldakinmålningen vid predikstolen som utgör kyrkorummets blickfång. Målningen är av hög klass och tillsammans med liknande målningar i Hannas, Gryt och Knislinge kyrkor exempel på målarmästare Maltzans skicklighet.

Tillsammans med tornpåbyggnaden, korsarmen och sakristian med dess inredning, är målningarna viktiga exempel på de förändringar kyrkan genomgick under 1700-talet då även vapenhuset revs. Snickerierna i kyrkan är relativt hårt renoverade men utförda i en enhetlig färgsättning som går igen i altare och altarring. Sakristians tak- och väggmåleri kan också vara från 1800-talet. Korsarmen har i likhet med många andra kyrkor fått en ny funktion som samlingslokal med en enkel bord- och stolsinredning. Genom att inrymma moderna bekvämligheter och funktioner i korsarmen har det äldre kyrkorummet skonats från större förändringar under senare tid. Setterquistorgeln i korsarmen är välbevarad och har ett mycket högt orgelhistoriskt värde.

Kyrkan ligger intill en trevägskorsning mitt i den lilla byn med ungefär samma utsträckning som på 1700-talet. Kyrkan är alltså dess medelpunkt med bebyggelsen nära inpå intill vägsträckningarna. Den äldsta delen av kyrkogården har ett stort antal bevarade gravstenar från framför allt 1800-tal och tidigt 1900-tal. Några få gravstenar har mycket hög ålder och är sannolikt medeltida.

Att tänka på

- Kyrkogården närmast kyrkan har stor betydelse för kyrkans traditionella karaktär. Kyrkogårdens äldre beståndsdelar såsom gravstenar, gångar och planteringar bör bevaras. Moderna anläggningar bör utformas i enlighet med kyrkogårdens karaktär och värden.
- Kyrkans fasadmåleri är ett viktigt exempel på utvändigt dekormåleri. Renovering av fasaden behöver därför ske med hjälp av konservator.
- Regelbunden besiktning av konservator rekommenderas för både det invändiga och det utvändiga måleriet.
- Kyrkans bänkar, series pastorumtavlor, tillsammans med predikstol och altarpuppställning är viktiga delar av kyrkans efterreformatoriska inredning. Möblemanget i sakristian är av stor betydelse för rummets autenticitet och bör inte flyttas därifrån.
- Kyrkans tegelmurverk har ett mycket högt värde. Vid varje mer omfattande renoveringsåtgärd skall möjlighet ges till byggnadshistorisk och byggnadsarkeologisk dokumentation. Detta gäller även tornet.
- Kyrkans fönster och dörrar har stor betydelse för kyrkans karaktär. Regelbundet underhåll är viktigt för att beslag och trävirke ska kunna bevaras.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom Hjärsås gamla bytomt vilket är registrerat som möjlig fornlämning Hjärsås 73:1. Fornlämningar skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600, Scania Halland Blekinge II, Catalogue A-M, red. Knud Banning, Köpenhamn 1976.

50 kyrkor i nordöstra Skåne, Andersson, Torsten m.fl, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne 2012.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Skånes kyrkor, 1050-1949, Claes Wahlöö, Kävlinge 2014.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Underhållsplan för Hjärsås kyrka, Caroline Ranby, Wikerstål arkitekter AB 2010.

Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister: webbplats Fornsök –
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

Lunds stifts Orgelinventering, Databas på Lunds stift, Anders Johnsson, 2019.

Medeltida kyrkor i Skåne, databas upprättad av Barbro Sundnér, tillgänglig genom Svensk Nationell Datatjänst webbsida: <https://snd.gu.se/sv/catalogue/study/snd0941>

Lantmäteriets karttjänst *Historiska kartor*. Webbsida: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/historiskakartor/search.html>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2019-11-19

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Åsa Eriksson Green, Regionmuseet i Skåne.

Färdigställd: 2020-01-14

